

Nives MAJNARIĆ-PANDŽIĆ

BRONČANO I ŽELJEZNO DOBA OBRAĐIVANO U
ČASOPISU *OPUSCULA ARCHAEOLOGICA*

THE BRONZE AND IRON AGES AS COVERED IN THE
JOURNAL *OPUSCULA ARCHAEOLOGICA*

Pregledni članak / Review article

UDK: 903(497.5)"637"

903(497.5)"638"

Primljeno / Received: 29. 01. 2007.

Prihvaćeno / Accepted: 10. 02. 2007.

Nives Majnarić-Pandžić

Odsjek za arheologiju

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3

HR-10000 ZAGREB

U članku se navode studije, rasprave i članci koje su razni autori objavljivali tijekom pola stoljeća postojanja časopisa Opuscula archaeologica (1–29). Nadalje se spominje i opći doprinos poznavanju brončanoga i željeznoga doba u kontinentalnoj Hrvatskoj postignut radom i objavama suradnika ovoga časopisa. U njemu su u daleko manjoj mjeri objavljivani radovi s temama iz primorske Hrvatske.

Ključne riječi: brončano i željezno doba u časopisu Opuscula archaeologica, kontinentalna Hrvatska, doprinos pojedinih autora, znanstveni projekti Zavoda i Odsjeka za arheologiju

This article cites the studies, deliberations and articles by various authors published over the past fifty years in the journal Opuscula archaeologica (1–29). It furthermore mentions the general contribution to the understanding of the Bronze and Iron Ages in continental Croatia made by the work and publications of the contributors to this journal. The journal had far less published articles dealing with themes from coastal Croatia.

Key words: Bronze and Iron Age in the journal Opuscula archaeologica, continental Croatia, contribution of individual authors, research projects of the Archaeology Institute and Department.

Objavljena prapovijesna istraživanja u Hrvatskoj i njihovi rezultati nakon Drugoga svjetskog rata dosada, nažalost, nisu sustavno sabrani. M. Zaninović svojedobno je izradio i publicirao pregled za antičku arheologiju (Zaninović 1987), ali u njemu su bili predstavljeni uglavnom istraživači, i to od najstarijih vremena, a manje je pozornosti posvećeno praćenju novijih sustavnih istraživanja te njihovu rastu i dometima. Dakako da bi sada, nakon pola stoljeća rada, takav pregled za prapovijesnu arheologiju bilo

Published research on prehistory in Croatia and its results after the Second World War have so far not, unfortunately, been systematically collected. M. Zaninović previously drew together and published an overview for classical archaeology (Zaninović 1987), but the focus was largely on researchers, mostly from the oldest times, with less attention dedicated to newer systematic research and their growth and range. To be sure, now, after a half century of work, such an overview for prehistoric archaeology needs

više nego potrebno nanovo načiniti, no u ovakvu članku – vezanu uz obljetnicu samo jednoga časopisa – to nije moguće. Ovdje ću, doduše, zahvatiti nešto šire od objava u *Opusc.archaeol.*, ali i to samo za kontinentalnu Hrvatsku, za južnu Hrvatsku tek u naznakama, i to onoliko koliko su takvi radovi povezani s objavama u našem časopisu. Pokušat ću, dakle, okvirno ocrtati razvoj saznanja u posljednjih pola stoljeća, naročito u mjeri u kojoj su ona povezana s krugom autora i suradnika *Opusc.archaeol.*

ISTRAŽIVANJA BRONČANOGA DOBA

Temelje poznavanju kovinskih razdoblja u Hrvatskoj položili su krajem 19. i u ranome 20. stoljeću Josip Brunšmid i Šime Ljubić.

J. Brunšmid bio je koliko intuitivan toliko i dobro obrazovan stručnjak – iz njegovih sažetih objava u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva* (VHAD) pratimo kako je dotad posve nepoznate oblike i kulturne pojave u Hrvatskoj svrstavao točno, ni u jednome slučaju bitnije ne promašivši u interpretaciji. Iako mu prapovijesna arheologija nije predstavljala najuži interes, o njoj je objavljivao točno, sažeto i kratko. Njemu tako dugujemo poznavanje vukovarskoga ženskog groba s bakarnim dijademom i bogatim nakitom od spondilusa te grobova iz Bijeloga Brda s brončanodobnom inkrustiranom keramikom, među kojima i kontroverzni grob 121. Otkrio je i obznanio gradivo skupljeno iz kasnobrončanodobnoga naselja u Novigradu na Savi te bogatu i važnu ostavu iz Šarengrada s prijelaza kasnoga brončanog u starije željezno doba; ta objava jedne ostave u cjelini stoji na čelu niza brojnih radova o toj temi, niza koji se i danas nastavlja. Brunšmid je tako postao rodonačelnikom arheološkoga naraštaja koji se u Hrvatskoj sve do danas bavi fenomenom bogatih južnopanonskih brončanodobnih ostava.

Otvaranje važna poglavlja naše željeznodobne prošlosti predstavljaju Brunšmidove objave bogatih grobova iz kasne faze željeznoga doba u Srijemskoj Mitrovici, koji su sadržavali nakit balkanskoga nadahnuća i stila. Ujedno je objavio i ratničke grobove iz Adaševaca i s Vučedola. Ženski ranolatenski grob iz Bogdanovaca i kasnolatenska srebrna garnitura nošnje iz Jarka pobudili su pak zanimanje stručne javnosti i za to područje u latenskome razdoblju.

Svakom takvom objavom pravilno je bilo ocrtano jedno razdoblje, svi su nalazi bili čitko i dobro iscrtani ili fotografirani, a pod skromnim naslovima krili su se važni doprinosi. Dovoljno je reći da i današnji radovi često počivaju na Brunšmidovim objavama i obilno ih citiraju. Premda je velik nedostatak

to be done more than ever, but in an article of this type—tied to the anniversary of just one journal—such a task is impossible. Even so, I do intend to encompass an area somewhat broader than works published in *Opusc.archaeol.*, but limited nonetheless to continental Croatia, with southern Croatia referred to only to the extent that such works were published in our journal. I shall therefore attempt to provide a framework description of development of scholarship over the past fifty years, particularly where the latter can be associated with the circle of authors and contributors to *Opusc.archaeol.*

RESEARCH INTO THE BRONZE AGE

The foundations for knowledge of the metal ages in Croatia were set in late nineteenth and early twentieth centuries by Josip Brunšmid and Šime Ljubić.

Brunšmid was so intuitive and so well-versed an expert, that his concise publications in the journal *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* (VHAD) demonstrate how he accurately classified until then entirely unknown forms and cultural phenomena in Croatia, never once greatly deviating in his interpretations. Even though prehistoric archaeology was not one of his narrower interests, he published accurate, concise and brief works on this subject matter. It is to him that we owe our knowledge of the Vukovar woman's grave containing a copper diadem and rich spondylus jewellery, and the graves from Bijelo Brdo with incrustated Bronze Age pottery, including the controversial grave 121. He discovered and published the materials gathered from the Late Bronze Age settlement in Novigrad on the Sava River and the rich and important hoard from Šarengrad from the period of transition between the Late Bronze and Early Iron Ages; the publication of this hoard as a whole was the first in an entire series of works on this topic, a series that continues to this day. Brunšmid thus became the founding father of a generation of archaeologists who study the phenomenon of southern Pannonian Bronze Age hoards to this day.

A major chapter of Croatia's Iron Age past was opened by Brunšmid's publication of the rich graves from the late phase of the Iron Age in Srijemska Mitrovica, which contained jewellery of Balkan inspiration and style. He simultaneously published the military graves from Adaševci and Vučedol. The woman's early La Tène grave from Bogdanovci and the late La Tène silver apparel set from Jarak aroused interest in professional circles in this area during the La Tène period.

Brunšmidovih radova objavljenih u VHAD-u bio taj što su redom bili objavljeni isključivo na hrvatskom jeziku, čak i bez najkraćega sažetka na nekome stranom jeziku, iz ovoga sažeta nabiranja vidimo da je Brunšmid u njima ključnim nalazima ocrtao kulturni razvoj u sjevernoj Hrvatskoj od ranoga brončanog doba pa do vremena tik pred romanizaciju. Od svih spomenutih nalazišta iskopavao je samo u Bijelom Brdu (tamošnju je srednjovjekovnu nekropolu i objavio), ali je ujedno otkrio i spoznao važan fenomen ranoga do srednjega brončanog doba u Panoniji – kulture s inkrustiranom keramikom. Posebno poglavlje Brunšmidova istraživačkog interesa pripada radu na ličkim japodskim grobljima, u prvome redu na Kompolju. Brunšmid je terenska istraživanja vodio pedantno, dobro ih dokumentirao na svomu vremenu uobičajen način, nalaze je signirao. Sve to u drugoj polovici 20. stoljeća omogućilo je R. Drechsler-Bižić daljnje istraživanje te objavljivanje starih i novih nalaza (Bakarić *et al.* 2004).

Š. Ljubiću također pripada trajna zasluga za unapređenje prapovijesne znanosti u Hrvatskoj. Uredio je prapovijesnu zbirku u Narodnome muzeju i 1889. objavio *Popis arheološkoga odjela Narodnog muzeja u Zagrebu* (Ljubić 1889). Bili su to temelji od kojih se i danas u istraživanjima polazi. Polagani su u vrijeme kad je jedini specijalizirani arheološki časopis u sjevernoj Hrvatskoj bio VHAD, pa su svi radovi bili objavljeni u njemu. No budući da su bili mnogo korišteni u studijama i člancima objavljenima u *Opusc. archaeol.*, te je radove uvodno trebalo i ovdje spomenuti.

Viktor Hoffiller također se bavio prapovijesnim istraživanjima. Najistaknutija su bila ona u Dalju 1909–1911, gdje je iskopavao paljevinsko groblje. Grobne se cjeline međutim nisu sačuvale, pa je to izvanredno važno nalazište brončanoga i željeznoga doba – kompleks naselja i pripadajućih nekropola na istaknutu položaju na visokoj obali Dunava, istočno od Osijeka, sa zaleđem u Daljskoj planini – ostalo poznato po zanimljivim i prekrasnim, ali u velikoj mjeri za rješavanje znanstvenih pitanja “nijemim” nalazima. Hoffiller je daljsku keramiku iz više prapovijesnih razdoblja 1938. ipak objavio u međunarodnoj ediciji *Corpus vasorum antiquorum* (Hoffiller 1938) i tako je to nalazište ušlo u europsku arheološku kartu važnih lokaliteta. I danas se pri izradi većih sinteza rabi taj stari daljski materijal! Kao svjež primjer navodimo monografiju C. Metzner-Nebelsick (2002).

Hoffiller je objavio i znameniti idol iz Dalja i tako otvorio poglavlje proučavanja brončanodobne antropomorfne plastike, koja također traju do naših dana (Hoffiller 1928). Nakon Hoffillera u okviru studija prapovijesne plastike neke brončanodobne primjerke objavio je i M. Šeper (1944). Drugih je istra-

Each of these publications correctly outlined a certain period, all finds were legibly and well-drawn or photographed, and significant contributions could be found under modest titles. Suffice it to say that even today's works rest on Brunšmid's publications, citing them abundantly. Even though a major shortcoming of Brunšmid's works published in VHAD is that they were all published exclusively in Croatian, without even the briefest summary in a foreign language. From this brief overview it is apparent that using certain key discoveries, Brunšmid outlined cultural development in Northern Croatia from the Bronze Age until the period just prior to Romanisation. Out of all of the aforementioned discovery sites, he only conducted excavations at Bijelo Brdo (he also published the medieval necropolis there), but he also discovered and analysed a phenomenon of the Early to Middle Bronze Age in Pannonia: incrustated pottery culture. A special chapter of Brunšmid's research interest consisted of work on lapode cemeteries in the Lika region, especially the one at Kompolje. Brunšmid conducted his research pedantically, documenting it well in the customary manner of the time and marked all finds. In the second half of the twentieth century, all of this made it possible for R. Drechsler-Bižić to conduct further research and publish older and more recent discoveries (Bakarić *et al.* 2004).

Ljubić also deserves infinite credit for the advancement of prehistoric studies in Croatia. He brought order to the prehistoric collection in the National Museum and in 1889 published the inventory of the archaeological section of the National Museum in Zagreb (*Popis arheološkoga odjela Narodnog muzeja u Zagrebu* – Ljubić 1889). These were the foundations on which all research rests to this day. They were set at a time when the only specialised archaeological journal in Northern Croatia was VHAD, so all works were published therein. However, since many were used in studies and articles published in *Opusc. archaeol.*, these works must be introductively mentioned here as well.

Viktor Hoffiller also dealt with prehistoric research. The most important was conducted in Dalj in 1909–1911, where he excavated an incineration graveyard. The grave units were not, however, preserved, so this exceptionally important Bronze and Iron Age site—a complex of settlements and the accompanying necropoleis at a prominent position on the high banks of the Danube east of Osijek with its hinterland on the mountain above Dalj—remained known via the interesting and lovely, albeit for the needs of resolving scholarly questions, largely “mute” artefacts. In 1938, Hoffiller nonetheless published Dalj pottery from a number of prehistoric periods

živanja i objava nakon 1920. bilo malo, pogotovo u sjevernoj Hrvatskoj. Obnovila su se tek 50-ih godina 20. stoljeća.

Početni doprinos proučavanju nastanka brončanoga doba u južnoj Panoniji, a on je dotada bio nejasan i nepoznat, dao je Stojan Dimitrijević. Zaštitnim iskopavanjima na bosutskome telu u Vinkovcima (na položaju Stare tržnice, poslije Hotela) neposredno nad kasnim vučedolskim otkrio je i slojeve ranoga brončanog doba. Novootkrivenoj kulturnoj skupini dao je ime vinkovačka i to je ime opće usvojeno. Imajući na raspolaganju bogat keramički uzorak, a i tri jasno razlučena horizonta, mogao je uz ocrtavanje novoga fenomena odmah razraditi i stupnjevanje u tri relativnokronološke faze. Sve je, dobro dokumentirano, objavio u upravo zasnovanoj seriji Gradskoga muzeja u Vinkovcima *Acta Musei Cibalensis* (Dimitrijević 1966). Tom je edicijom započeo u sjevernoj Hrvatskoj niz regionalnih i lokalnih izdanja kakva i danas izlaze, najčešće uz veće izložbene projekte, primjerice uz izložbe u Osijeku, Vinkovcima, Sisku... (Spominjem to stoga što su autori u tim izdanjima vrlo često upravo djelatnici Odsjeka i Zavoda za arheologiju, vezani uz *Opusc.archaeol.*) Zanimljivo je da su gotovo simultano iste ranobrončanodobne pojave po prvi put otkrivene na širem podunavskom području, primjerice u jugozapadnoj Mađarskoj i u Srijemu. Vinkovačka se skupina pokazala vrlo rasprostranjenom kulturnom pojavom otvarajući posvuda važna pitanja nastanka i razvoja brončanoga doba. Odmah su uočene i veze sa sjeverozapadnim srpskim nalazima skupine Belotić-Bela Crkva, pa je uskoro bilo moguće promatrati kompleksan nastanak i razvoj ranoga brončanog doba na doista široku području. Tomu su se uskoro pridružila i sustavna interdisciplinarna istraživanja većega suvremenog groblja u Mokrinu u sjevernome Banatu. Tako se u kratko vrijeme ocrtala dosta jasna slika zajedničkih karakteristika, ali i različitosti kulturnih orijentacija ranobrončanodobnih skupina. Sve te značajke bile su izražene i na naseljima i na grobljima, što je sretna okolnost kakova nije česta u arheološkim istraživanjima. Danas je usvojen naziv ranobrončanodobni kompleks Somogyvár-Vinkovci.

S. Dimitrijević nakon svoje se sintezne objave 1966. i dalje bavio razradom vinkovačke skupine, posebno pitanjima geneze (Dimitrijević 1982). Mogao je zaključiti da je ona uz utjecaje s istoka i jugoistoka nastala u krilu kasne vučedolske kulture, što se potvrdilo kako u samim Vinkovcima tako i u kasnijim istraživanjima na Vučedolu. U *Opusc.archaeol.* 7 postumno je o tim pitanjima izašla Dimitrijevićeva studija (Dimitrijević 1982). Zanimao ga je, dakako, i dalji razvoj vinkovačkoga kompleksa, pa je pretpostavio da mu slijedi tzv. bebrinski tip s hatvanskim

in the international edition of *Corpus vasorum antiquorum* (Hoffiller 1938), and this site was therefore placed on the European archaeological map of important sites. Even today, this old material from Dalj is still used to draft all major syntheses! A recent example is the monograph by C. Metzner-Nebelsick (2002).

Hoffiller also published the important idol from Dalj and thus opened the chapter of study of Bronze Age anthropomorphic sculpture, which also continues to the present (Hoffiller 1928). After Hoffiller, M. Šeper also published some Bronze Age examples within the framework of a study of prehistoric figurines (1944). There was little other research and publication after 1920, particularly in Northern Croatia. It was only renewed in the 1950s.

The initial contributions to the study of the emergence of the Bronze Age in southern Pannonia, until then ambiguous and unknown, were made by Stojan Dimitrijević. During rescue excavations at the Bosut tell in Vinkovci (at the site of the old marketplace, later a hotel), he discovered Early Bronze Age layers immediately above late Vučedol period layers. He called this newly-discovered culture group the Vinkovci culture, and this name was universally adopted. Having at his disposal a rich pottery sample and three clearly distinguishable horizons, he was able to not only outline the new phenomenon but also immediately break it down into three relative chronological phases. All of this, well-documented to be sure, was published in the newly-established series of the Vinkovci Town Museum, *Acta Musei Cibalensis* (Dimitrijević 1966). This edition marked the beginning of a series of regional and local editions in Northern Croatia which are still produced today, most often to accompany an exhibition project, such as exhibitions in Osijek, Vinkovci, Sisak, etc. (This is mentioned here because the authors in these editions are very often staff members of the Archaeology Department and Institute, associated with *Opusc.archaeol.*) It is fascinating that the same Bronze Age phenomena were discovered for the first time almost simultaneously in the wider Danubian region, for example in South-western Hungary and Srijem. The Vinkovci group proved to be a very widespread cultural phenomenon, everywhere opening the important question of the emergence and development of the Bronze Age. Links to the North-western Serbian discoveries of the Belotić-Bela Crkva group were almost immediately noted, so it was soon possible to observe the complex emergence and development of the Early Bronze Age over a truly wide region. This was soon enhanced by systematic interdisciplinary research into larger contemporary cemetery in

utjecajima. Međutim u posljednje vrijeme čini se da taj tip posuda – okupljen i povezan s još neistraženom i nedefiniranom brodskom kulturom – pripada kasnijemu vremenu i izgleda, kako nastoji pokazati Hrvoje Kalafatić, doktorand na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, da ne označava početke, nego kraj srednjega brončanog doba.

N. Majnarić-Pandžić poslije je dodala neke detalje poznavanju vinkovačke skupine (1981). Njezinu prisutnost i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj dokumentirala je žarnim grobom iz Drljanovca, a objavom cjelovite garniture zlatna nakita iz Orolika u zapadnome Srijemu dodala neočekivan aspekt duhovnih sadržaja i tehnoloških dometa života u okvirima vinkovačke kulturne skupine (Majnarić-Pandžić 1974). Rano brončano doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj potvrdila su i iznijansirala istraživanja brojnih nalazišta i u koprivničkoj Podravini. Zdenko Vinski objavio je i prvu sintezu o brončanodobnim zlatnim nalazima iz Jugoslavije (Vinski 1959), a ta je tema tretirana i nedavno (Majnarić-Pandžić 2004), no nažalost, osim oroličkoga nakita, malo je novih nalaza te vrste iz sjeverne Hrvatske.

Z. Vinski uvelike je pridonio poznavanju srednjega brončanog doba objavom dviju važnih i davno otkrivenih ostava – iz Lovasa i Vukovara (Vinski 1958). Uzorno ih objavivši u tada upravo obnovljenu *Vjesniku* Arheološkoga muzeja u Zagrebu otvorio je proučavanje srednjega brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj. Ostave je datirao prenisko, ali njegova objava omogućila je B. Hänselu da valorizira i taj, dotad nedostatno istražen, dio Panonije (Hänsel 1968). Vinskijeva objava navedenih ostava poduprla je važne europske kronološke studije – izdvajanje horizonta Bühl prema K. v. Rittershofferu i određivanje srednjopodunavske faze II prema B. Hänselu (Rittershoffer 1983; Hänsel 1968).

U okvirima svoje disertacije o srednjem brončanom dobu u južnoj Panoniji N. Majnarić-Pandžić (1981a) tretirala je razna pitanja toga razdoblja. Na temelju istraživanja kasnobrončanodobnoga naselja u Novigradu na Savi – već spomenutoga nalazišta istočno od Slavenskoga Broda, koje je prvi posjetio Brunšmid – moglo se ustanoviti ne samo stanovanje u osebujnu tipu naselja o kojemu će poslije biti govora unutar kasnoga brončanog doba nego je otkriven i stariji stratum stanovanja – u jamama (zemunicama?) rane faze srednjega brončanog doba ispunjenima licenskom i vatinskom keramikom. Time je čvršće ocrтана fizionomija istočnoslavonske vatinske skupine definirane već u objavi ostava Lovas i Vukovar (Vinski 1958). Radeći na predstavljanju srednjega brončanog doba u čitavoj južnoj Panoniji doktorandica je zahvaljujući izuzetnoj susretljivosti R. Rašajskog iz Narodnoga muzeja u Vršcu mogla studirati ne samo

Mokrin in the northern Banate. Thus, over a short time, a fairly clear picture of joint characteristics was outlined, as well as a diversity of cultural orientations of Early Bronze Age groups. All of these features were explicit in both settlements and at cemeteries, which was a fortunate circumstance that is otherwise quite rare in archaeological research. Today the term Somogyvár-Vinkovci Early Bronze Age complex has been established.

After publishing his synthesis in 1966, Dimitrijević continued to work on the refinement of the Vinkovci group, particularly concerning questions of genesis (Dimitrijević 1982). He was able to conclude that with influences from the east and south-east, it emerged under the aegis of the late Vučedol culture, which was confirmed in both Vinkovci itself and in later research conducted at Vučedol. Dimitrijević's posthumous study on these questions was published in *Opusc.archaeol.* 7 (Dimitrijević 1982). He was also, to be sure, interested in the further development of the Vinkovci complex, so he assumed that it was followed by the so-called Bebrina type with Hatvan influences. However, more recently it has been ascertained that this vessel type—collected and associated with an as-yet unexamined and undefined Brod culture—belongs to a later period and appearance, as Hrvoje Kalafatić, a doctoral candidate at the Department of Archaeology in Zagreb, is attempting to prove, and it appears that it does not indicate the beginning but rather the end of the Middle Bronze Age.

Nives Majnarić-Pandžić later added some details to the understanding of the Vinkovci group (1981). She documented its presence in North-western Croatia as well with an Urnfield grave from Drljanovac, and the publication of a complete set of gold jewellery from Orolik in Western Srijem added an unexpected aspect of spiritual content and technological accomplishment of life within the framework of the Vinkovci culture group (Majnarić-Pandžić 1974). The Early Bronze Age in North-western Croatia was also confirmed and given greater nuance by research conducted at numerous sites in the Drava River zone near Koprivnica. Zdenko Vinski published the first synthesis on Bronze Age gold artefacts from Yugoslavia (Vinski 1959), and this topic also underwent treatment recently (Majnarić-Pandžić 2004), although, unfortunately, except for the Orolik jewellery, there have been few new discoveries of this type in Northern Croatia.

Vinski made considerable contributions to knowledge of the Middle Bronze Age by publishing two important and long-earlier discovered hoards – those from Lovas and Vukovar (Vinski 1958). Having published them in exemplary fashion in the just

tamošnji prebogat fundus, posebno važan upravo za srednjobrončanodobne skupine vatinsku i dubovačko-žutobrdsku, nego je u *Opusc.archaeol.* i objavila nešto od tamošnjih nalaza važnih za nastanak i daljnji razvoj srednjega brončanog doba. Objavila je grobove iz Ata s periferije Vršca (Majnarić-Pandžić 1985) te tri nova groba iz Orešca u Banatu (Majnarić-Pandžić 1989). Iz same disertacije, koja je u cjelini ostala neobjavljena, izdvojila je manji tekst o podrijetlu srednjobrončanodobne antropomorfne plastike u jugoslavenskome Podunavlju (Majnarić-Pandžić 1982). Novosti o istočno-slavonskome tipu vatinske kulturne skupine i njezinu stupnjevanju te prijedlog izdvajanja daljsko-bjelobrdskega tipa inkrustirane keramike unutar velika kompleksa panonskih grupa s brončanodobnom inkrustiranom keramikom objavljeni su u izdanjima HAD-a (Majnarić-Pandžić 1984). Tako je ocrtna važna karika u nizu kulturnih skupina od jugozapadne Slovačke niz Dunav kroz Transdanubiju i istočnu Slavoniju te južnu Bačku preko Srijema do banatsko-srpskoga, odnosno rumunjsko-bugarskoga Podunavlja. Tu na jugoistoku stil inkrustirane brončanodobne keramike imao je jaku koncentraciju i dug razvoj u okvirima dubovačko-žutobrdske skupine, dok je u hrvatskome Podunavlju predstavljao kraću epizodu. Ta podjela, odnosno izdvajanje daljsko-bjelobrdskega tipa, našla je odjeka i u spomenutoj disertaciji N. Majnarić-Pandžić, a potom i u objavljenoj monografiji J. Šimić, u kojoj su predstavljeni bogati i prije neobjavljeni nalazi iz Baranje i istočne Slavonije, pretežno iz Muzeja Slavonije u Osijeku (Šimić 2000).

Iako dakle mnogi provedeni i objavljeni studiji nisu izravno našli svoje mjesto u *Opusc.archaeol.*, jasno je da su sva ta istraživanja i njihovi rezultati međusobno usko povezani i da ostavljaju traga i odjeka u cjelokupnoj arheološkoj literaturi, pa onda, naravno, i u *Opusc.archaeol.*

Baveći se problemom nastanka i razvoja južnopanonskoga srednjeg brončanog doba N. Majnarić-Pandžić otkrila je u naselju Podgoraču kod Našica prisutnost liscenske keramike povezane s južnopanonskom inkrustiranom keramikom; predstavljajući to nalazište povezala je sve dotad poznate istorodne nalaze iz južne Panonije i sa zapadnoga Balkana (Majnarić-Pandžić 1977). Istraživanje naselja s liscenskom keramikom u Podgoraču skrenulo je pozornost naših istraživača na taj fenomen, pa je ta vrsta keramike tretirana u više navrata i danas je to dobro poznata i raširena kulturna pojava u sjeverozapadnoj i sjevernoj Hrvatskoj. Tako ju je K. Vinski-Gasparini predstavila i u velikoj sintezi u *Prapovijesti jugoslavenskih zemalja* (Vinski-Gasparini 1983).

U povezanosti s južnopanonskom inkrustiranom keramikom liscenska keramika pronađena je i u naselju

renewed journal *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, he initiated study of the Middle Bronze Age in Northern Croatia. His dating of the hoards was too low, but his publication allowed B. Hänsel to evaluate this until-then insufficiently researched part of Pannonia (Hänsel 1968). Vinski's publication of these hoards gave contribution to certain important European chronological studies – publication of the Bühl horizon according to K. von Rittershoffer and specification of the Central Danubian phase II according to Hänsel (Rittershoffer 1983; Hänsel 1968).

Within the framework of her dissertation on the Middle Bronze Age in southern Pannonia, Majnarić-Pandžić (1981a) dealt with various issues of this period. Based on research into the Late Bronze Age settlements in Novigrad on the Sava – the already mentioned sites east of Slavonski Brod first visited by Brunšmid – it was possible to ascertain not only residence in this peculiar settlement type that will later be covered within the Late Bronze Age, but also an older residence stratum – in pits of an earlier phase of the Middle Bronze Age replete with Litzen and Vatin pottery. This provided firmer contours for the physiognomy of the Eastern Slavonia Vatin group already defined in the publication of the Lovas and Vukovar hoards (Vinski 1958). Working on the presentation of the Middle Bronze Age throughout southern Pannonia, the doctoral candidate, thanks to the exceptional kindness of R. Rašajski from the National Museum in Vršac, was able to not only study the remarkable collection there, particularly important precisely to the Middle Bronze Age Vatin and Dubovac-Žuto Brdo groups, but also published in *Opusc.archaeol.* some of the artefacts there important to the emergence and further development of the Middle Bronze Age. She published the graves from At in the periphery of Vršac (Majnarić-Pandžić 1985) and three new graves from Orešac in the Banate (Majnarić-Pandžić 1989). It was from the dissertation itself, which remained unpublished as a whole, that she extracted a smaller text on the origin of Middle Bronze Age anthropomorphic figurines in the Yugoslav Danubian region (Majnarić-Pandžić 1982). New developments in the Eastern Slavonia type of the Vatin culture group, its chronological classification and a proposal to separate the Dalj-Bijelo Brdo type of incrustated pottery within the Pannonian group complex from the Bronze Age incrustated pottery were published in editions of the publications of the Croatian Archaeological Association (Majnarić-Pandžić 1984). In this manner, a vital link was outlined in the series of culture groups from Western Slovakia along the Danube through Transdanubia and Eastern Slavonia and Southern Bačka through Srijem to the Banate-Serbian and Romanian-Bulgarian Danubian zones. Here in the south-east the style of incrustated Bronze Age pot-

Grabrovac kod Đakova i objavljena u opširnu radu diplomandice M. Martinec (2002). Taj rad ističem jer predstavlja jedan od objavljenih dobrih diplomskih radova koji pokazuju zrelost i marnost mladih stručnjaka, a ujedno donose nove i važne podatke. Objavljenih diplomskih radova u *Opusc. archaeol.* bilo je nekoliko i sasvim je sigurno da je okupljanje starijih, tj. nastavnika, i posve mladih, tek diplomiranih arheologa oko zajedničkoga časopisa njihove matične ustanove pozitivno za razvoj znanstvenoi-straživačkoga rada u hrvatskoj arheologiji. Posljednja razmišljanja o licenskoj keramici na temelju vlastitih terenskih radova iznijeli su Z. Marković (2003) i B. Marijan (2003).

Istražujući groblje sa žarnim grobovima specifična tipa u selu Gređani K. Minichreiter u srednjoj je Slavoniji otkrila nov tip kulturne skupine (1984). Ubrzo se uvidjelo da se taj tip kasnobrončanodobne kulture može blisko povezati s već ranije predstavljenom skupinom Barice u Bosanskoj Posavini te da je ta skupina, zastupljena s obiju strana Save, suvremena virovitičkoj i zagrebačkoj skupini (Vinski-Gasparini 1983).

K. Vinski-Gasparini objavila svoju je sintezu o kulturi polja sa žarama 1973. godine (Vinski-Gasparini 1973). U njoj je uz impresivan broj ostava prikazano i stanje istraživanja u Hrvatskoj na suvremenim naseljima i grobljima. Deset godina poslije ista je autorica dala i nadopunjen sintezni pregled (Vinski-Gasparini 1983). Njezina tipološko-kronološka shema meritorna je i danas, ali i otvorena za nadograđivanje, dopunjavanje ili odstupanje. I u posljednjem svesku *Opusc. archaeol.* nalazimo modernu i detaljnu objavu jedne kordunske ostave koja se uklapa u tu shemu, ali dopire i dalje (Perkić & Ložnjak Dizdar 2005). Posljednjih se godina posavska kasnobrončanodobna kultura otkriva i na zapadnijim položajima, primjerice na području Nove Gradiške u selu Mačkovac. Ta su istraživanja još u tijeku, no naselje je već dalo dokaza o lokalnoj metalurškoj proizvodnji i o naseobinskim tipovima posuđa, što je nadopuna oblicima grobnih priloga iz Gređana i Barica (Karavanić *et al.* 2002).

Istraživanja u Novigradu na Savi, koji je karakterističnim površinskim nalazima već početkom 20. stoljeća predstavio J. Brunšmid (1900), izvršio je Arheološki zavod i time doprinio poznavanju kasnobrončanodobnih tipova naselja – u ovome slučaju riječ je o specifičnu tipu uvjetovanu blizinom rijeke (sve istražene kuće bile se izgrađene na drvenim platformama podignutima na ukopanim stupcima). U Novigradu su osim keramičkih tipova koji se ne mogu poistovjetiti ni s grupom Zagreb ni s grupom Gređani otkriveni i jasni tragovi lokalne metalurške djelatnosti: kalupi i predmeti od bronce na licu mjesta. To je posebice važno stoga što je područje Sla-

tery was highly concentrated with strong development within the framework of the Dubovac-Žuto Brdo group, while in the Croatian Danubian region it was only a briefer episode. This distinction, i.e. the separation of the Dalj-Bijelo Brdo type, was echoed in the aforementioned dissertation by Majnarić-Pandžić, and later in the monograph by J. Šimić, in which the rich and previously unpublished discoveries from Baranja and Eastern Slavonia, primarily from the Museum of Slavonia in Osijek, were presented (Šimić 2000).

Thus, although many completed and published studies did not find their way to *Opusc. archaeol.*, it is clear that all of this research and the results thereof were closely associated and left their mark in the overall archaeological literature, including *Opusc. archaeol.*

Dealing with the problem of the emergence and development of the south Pannonian Middle Bronze Age, Majnarić-Pandžić discovered the presence of Litzen pottery in the settlement of Podgorač, near Našice, which was associated with the southern Pannonian incusted pottery; presenting this site, she linked it to all previously known identical discoveries from Southern Pannonia and the Western Balkans (Majnarić-Pandžić 1977). Research into settlements with Litzen pottery in Podgorač turned the attention of Croatian researchers to this phenomenon, so that this type of pottery was treated on a number of occasions and today it is a well-known and widespread cultural phenomenon in Northwestern and Northern Croatia. This was how it was presented by K. Vinski-Gasparini in her major synthesis contained in her work on the prehistory of the Yugoslav lands, *Prapovijest jugoslavenskih zemalja* (Vinski-Gasparini 1983).

In association with southern Pannonian incusted pottery, Litzen pottery was also found in the settlement of Grabrovac near Đakovo and published in an exhaustive work by undergraduate M. Martinec (2002). I emphasise this work because it is one of the published undergraduate theses that demonstrates the maturity and diligence of young scholars, and also provides new and important data. There were several undergraduate theses published in *Opusc. archaeol.*, and it is entirely certain that the gathering of older lecturers and entirely young, recently graduated archaeologists around the common journal of their home institution is conducive to the development of research work in Croatian archaeology. The most recent considerations of Litzen pottery based on their own field research was published by Z. Marković (2003) and B. Marijan (2003).

In researching a cemetery with a specific type of incineration grave in the village of Gređani, K. Minichreiter discovered a new type of culture group in

vonskoga Broda bogato osobito velikim i brojnim ostavama. Zbog veličine naselja (procjenjujemo da se uz obalu protezalo najmanje dva kilometra), ali i prema tipologiji nalaza, može se pretpostaviti postojanje horizontalne stratigrafije i dulje trajanje života u naselju (Majnarić-Pandžić 2000).

Nakon ranijih istraživanja u Virovitici (Cigłana), koja su najstarijoj pojavi i prvotnomu trajanju kasnoga brončanog doba dala ime, fizionomiju kasno-brončanodobne kulture sjeverozapadne Hrvatske nadopunila su zaštitna iskopavanja u Drljanovcu kod Nove Rače. Ondje je otkopano 18 žarnih grobova koje je u zajedničko groblje ujedinjavao položaj na uzdužnoj povišenoj gredi i nevelika međusobna udaljenost. Drljanovačko se groblje načelno može smatrati jedinstvenim. Važno je stoga što je ujedinjavalo dvije kronološke faze koje je K. Vinski-Gasparini razlikovala i kulturno i vremenski: oblike virovitičke skupine i oblike koji pripadaju skupini Zagreb (1973). Objava tog lokaliteta (Majnarić-Pandžić 1988) pobudila je razmišljanje o razvoju kasnoga brončanog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i istočnoj Slavoniji. U novije je vrijeme, uglavnom na temelju istraživanja naselja, poput onoga u Olorisu, skupini Zagreb pripisivano sve kraće trajanje, gotovo da je u novijoj literaturi dokinuto njezino postojanje, a virovitičkoj se grupi pridaje na značenju, unutar-njem razvoju i trajanju (Dular *et al.* 2002). Time se, dakako, mijenja i odnos navedenoga područja prema grupi Baierdorf-Velatice, kojoj je K. Vinski-Gasparini pripisivala ulogu transformiranja kasnoga brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj.

Istraživanja Arheološkoga zavoda na Kalniku na položaju Igrišće, u suradnji s Gradskim muzejom u Križevcima, dala su zanimljive rezultate. U sjevernoj Hrvatskoj tada je istraženo prvo brončanodobno visinsko naselje, a ujedno se postavilo i pitanje sezonskih naselja, o kojima se u ovim krajevima prije nije govorilo. Uz brojna ognjišta te tipološki bogato variranu keramiku otkrivena je intenzivna lokalna metalurška proizvodnja – lijevanje sitnijih brončanih predmeta, u prvome redu nakita, ali i ponešto oruđa. Ti su nalazi, ponajprije keramički, ujedno afirmirali ulogu kulturne skupine Zagreb prema nomenklaturi K. Vinski-Gasparini. Rezultati tih istraživanja vrlo su brzo objavljeni nudeći doprinos rješavanju danas aktualnih diskusija (Majnarić-Pandžić 1992; Vrdoljak 1994). Na bogatu uzorku keramičkih nalaza s Igrišća izrađena je i prva tipološko-statistička analiza nalaza s jednoga lokaliteta u sjevernoj Hrvatskoj, koja je ujedno uvela danas u toj metodi standardizirane parametre (Vrdoljak 1994). U okviru izdanja Zavoda objavljene su odonda još dvije takve tipološko-statističke obrade latenske keramike (Dalić 1998; Dizdar 2001).

Central Slavonia (1984). Soon it was ascertained that this type of Late Bronze Age culture can be closely linked to the earlier presented Barice group from the Bosnian Posavina and that this group, represented on both sides of the Sava River, was contemporary with the Virovitica and Zagreb group (Vinski-Gasparini 1983).

K. Vinski-Gasparini published her synthesis on the Urnfield culture in 1973 (Vinski-Gasparini 1973). In addition to the impressive number of hoards, this work also presents the status of research in Croatia at contemporary settlements and cemeteries. Ten years later, the same author provided a supplemented synthesis overview (Vinski-Gasparini 1983). Her typological/chronological scheme is valuable even today, albeit open to enhancement, supplementation or alteration. The last volume of *Opusc. archaeol.* contains a modern and detailed publication of a hoard from the Kordun region which falls within this scheme, although it also exceeds these boundaries (Perkić & Ložnjak Dizdar 2005). In recent years, the Sava Valley Late Bronze Age culture has been discovered in more westerly sites, such as in the vicinity of Nova Gradiška in the village of Mačkovac. This research is ongoing, but the settlement has already generated evidence of metallurgy and settlement types of vessels, which supplement the forms of grave items from Gređani and Barice (Karavanić *et al.* 2002).

Research in Novigrad on the Sava River, which was already presented by Brunšmid at the beginning of the twentieth century (1900) with its characteristic surface discoveries, was conducted by the Archaeology Institute, thereby contributing to knowledge on Late Bronze Age settlements – in this case a specific type denoted by the vicinity of rivers (all examined houses were constructed on wooden platforms erected on posts dug into the ground). Besides pottery types that cannot be identified either with the Zagreb group or the Gređani group, clear traces of local metallurgy were also discovered in Novigrad: moulds and bronze items at the very site itself. This is really important because the Slavonski Brod area is particularly rich in especially large and numerous hoards. Due to the size of settlements (estimated to have stretched two kilometres down river banks), and also to the find typology, the existence of horizontal stratigraphy and longer durations of life in settlements can be assumed (Majnarić-Pandžić 2000).

After earlier research in Virovitica (at the brick factory site), which gave its name to the oldest phenomena and initial duration in the Late Bronze Age, the physiognomy of the Late Bronze Age culture of North-western Croatia was supplemented by rescue excavations in Drljanovac near Nova Rača. 18 in-

Sustavna dugogodišnja istraživanja na Streimovu vinogradu na Vučedolu važan su znanstveni projekt Zavoda i Odsjeka za arheologiju. Odvijaju se redovito od 1984. godine s prekidom za Domovinskoga rata. Dala su izvanredne nalaze i podatke o kojima je izviješteno u radu o bakrenome dobu u sjevernoj Hrvatskoj (usp. u ovome svesku *Opusc. archaeol.*). Iako obimna, interdisciplinarna i dobro dokumentirana, ta vučedolska istraživanja u *Opusc. archaeol.* nisu objavljivana u većoj mjeri. Uglavnom su korištena za projekte izložbi i njihove kataloge. Ipak, nešto od tih istraživanja, i to upravo onih brončanoga doba – koje je sada na Vučedolu nepobitno dokazano u vinkovačkoj i kasnobrončanodobnoj fazi – našlo je odjeka u *Opusc. archaeol.*. S. Forenbaher polazeći od vučedolskih nalaza pisao je o fenomenu *pseudovilanovskih* urni, zatim o nalazištima grupe "Belegiš II" u istočnoj Slavoniji te općenito o horizontu kasnoga brončanog doba u Streimovu vinogradu (Forenbaher 1988; 1989; 1991), a M. Hoti (sada Milićević Bradač), također potaknuta vučedolskim otkrićima, zahvatila je šire i povezivala kultove i rituale na vučedolskoj dunavskoj obali s egejskim svijetom (Milićević 1987; Hoti 1993).

Velik broj istraživanja Zavoda i Odsjeka predstavljen je na domaćim i inozemnim znanstvenim skupovima, tako da bez obzira na objave u *Opusc. archaeol.* stručna javnost može pratiti naša istraživanja.

Valja svakako spomenuti i novija nastojanja da se obrade svi dosadašnji nalazi iz pojedine hrvatske regije koji su se neobjavljeni čuvali u tamošnjim muzejima. Kao dobre primjere takvih regionalnih studija navodimo one iz područja Gradskoga muzeja u Vinkovcima te iz Požeške kotline (Dizdar & Potrebića 2002; Potrebića 2003). Dakako da je tako objavljen materijal neizostavan uvjet za daljnja sustavna istraživanja u tim arheološkim regijama.

ISTRAŽIVANJA ŽELJEZNOGA DOBA

U želji da predstavimo istraživanja željeznoga doba u sjevernoj Hrvatskoj moramo početi s radom znanstvenoistraživačkoga tima Z. Vinskog i K. Vinski-Gasparini. Oni su 1962. objavili za ono vrijeme opširnu sintezu predstavljajući cijelu relevantnu zbirku iz Arheološkoga muzeja. Budući da se u radu govori o *utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske na slavonsko-srijemsko Podunavlje* (Vinski & Vinski-Gasparini 1962), u nj su uključena i druga istodobna nalazišta. Taj se rad može smatrati podvučenom crtom pod starija istraživanja i otvaranjem puta za nova. Na njih nije trebalo dugo čekati: u selu Kaptolu kod Velike u Požeškoj

cineration graves were excavated here, which were united in a single cemetery on an elevated ridge and a relatively short distance between them. The Drljanovac cemetery can generally be deemed unified. It is important because it unified two chronological phases which K. Vinski-Gasparini had differentiated culturally and chronologically: the forms of the Virovitica group and the forms of the Zagreb group (1973). The publication of this site (Majnarić-Pandžić 1988) aroused consideration of the development of the Late Bronze Age in North-western Croatia and Eastern Slovenia. More recently, based mainly on research into settlements such as the one in Oloris, an increasingly shorter duration has been ascribed to the Zagreb group, so that its existence has almost been eliminated in the newer literature, while the Virovitica group has grown in importance, internal development and duration (Dular *et al.* 2002). This naturally alters the relationship between this area and the Baierdorf-Velatices group, to which Vinski-Gasparini attributed the role of transformation of the Late Bronze Age in Northern Croatia.

Research by Archaeology Institute conducted on Kalnik mountain at the Igrišće site in cooperation with the Križevci Town Museum produced interesting results. At the time, the first Bronze Age highland settlement in Northern Croatia was examined, and this also raised the question of seasonal settlements, which were not discussed in this region earlier. Besides numerous hearths and typologically richly varied pottery, intense local metallurgical production was also discovered: casting of tiny bronze items, jewellery in the first place, and also some implements. These discoveries, primarily those of pottery, also confirmed the role of the Zagreb culture group according to Vinski-Gasparini's nomenclature. The results of this research were very quickly published, providing a contribution to the resolution of current discussions (Majnarić-Pandžić 1992; Vrdoljak 1994). Based on the rich sampling of pottery articles from Igrišće, the first typological/statistical analysis of artefacts from a site in Northern Croatia was conducted, which also introduced today standardised parameters in that method (Vrdoljak 1994). Within the framework of the Institute's publications, two more such typological/statistical analyses of La Tène pottery have since been published (Dalić 1998; Dizdar 2001).

Systematic, long-lasting research in Streim's vineyard at Vučedol constitutes an important research project of the Archaeology Institute and Department. It has been conducted regularly since 1984, although interrupted by the war in Croatia in the early 1990s. This research has generated extraordinary discoveries and data which are reported on in a summary of the Copper Age in Northern Croatia

kotlini počela su ubrzo sustavna istraživanja kneževskih grobnih humaka starijega željeznog doba i tako je otvoreno važno poglavlje problematike ranih stoljeća posljednjega prapovijesnog tisućljeća u sjevernoj Hrvatskoj. Nalazi koje su istraživači – V. Vejvoda i I. Mirnik – odmah objavili i predstavili na međunarodnome skupu u Novom Mestu 1973. godine bili su senzacionalni i otvorili su posve novo viđenje razvoja halštatske kulture u južnoj Panoniji (Vejvoda & Mirnik 1971; 1973). Ubrzo je definiran pojam kulturne skupine Martijanec-Kaptol i tim je terminom okarakterizirana bit stariježeljeznodobnoga kulturnog kompleksa koji je sazeo istočnoalpske i balkanske tradicije te nastavio s održavanjem tih veza. Posljednjih su godina u okviru Zavoda nastavljena istraživanja na istome lokalitetu, otkrivaju se novi kneževski grobovi tik ispod moćna utvrđena naselja Gradci (Potrebica 2002). Otkrića su opet senzacionalna i dio novih saznanja sigurno će naći mjesta na stranicama našega časopisa. Dosad je o njima već referirano na više mjesta.

Kako u svim okolnim zemljama panonskoga Podunavlja već duže vrijeme postoji živo zanimanje za nastanak starijega željeznog doba na tom prostoru – a u južnoj Mađarskoj i u Vojvodini, osobito u Srijemu, došlo je do vrlo važnih novih saznanja – prirodno se i u nas probudio isti interes. Nakon objava kasnih ostava kulture polja sa žarama – Šarengrada, Adaševaca, Iloka – i postavljanja pitanja odnosa prema tzv. tračko-kimerijskom horizontu pozornost se usmjerila prema nalazištima iz naselja. Otkrića u sustavnu istraživanju na položaju srednjovjekovnoga dvora knezova iločkih u Iloku dala su ostacima tamošnjega prapovijesnog sloja u tom smislu po opsegu nevelik, ali vrlo važan i dobro dokumentiran prilog. Prisutnost bosutske skupine i širenje tzv. basarapskoga stila kroz Srijem sve do u istočnu Slavoniju zapaženo je već ranije (Šimić 1984), a sada je D. Ložnjak Dizdar donijela analizu i čvrste dokaze o prisutnosti te kulturne skupine na tlu sjeverne Hrvatske (Ložnjak Dizdar 2004); ocrtan je tu i dulji razvojni put koji je početke starijega željeznog doba u ovome području odredio starijima negoli se dotada mislilo.

U posljednjim dvama desetljećima došlo je do veoma važnih otkrića na rubu sjeverozapadne Hrvatske – na Žumberku kod sela Budinjak. Tu je otkriveno još jedno lice stariježeljeznodobne kulture u sjevernoj Hrvatskoj, od samih njezinih početaka pri kraju kulture polja sa žarama te u njezinu daljnjem trajanju tijekom 8., 7. i 6. st. pr. Kr. Usko povezana s prilikama u susjednoj Dolenjskoj ta je halštatska kultura otkrila ranije neslućene domete društvene i prometne strukture na tom danas zabačenu i slabo pristupačnu području. Iako je istraživač Želimir Škoberne

(cf. in this volume of *Opusc.archaeol.*). Although extensive, interdisciplinary and well-documented, this Vučedol research was not published to a great extent in *Opusc.archaeol.* Generally they were used for exhibition projects and their catalogues. Nonetheless, some of this research, and precisely that dealing with the Bronze Age—which has now been indisputably proven at Vučedol in the Vinkovci and Late Bronze Age phases—did appear in *Opusc.archaeol.* S. Forenbaher, using the Vučedol discoveries, wrote about the phenomenon of *pseudo-Villanova* urns, the discovery sites of the “Belegiš II” group in Eastern Slavonia and generally on the Late Bronze Age horizon in Streim’s vineyard (Forenbaher 1988; 1989; 1991), while M. Hoti (now Miličević Bradač), also prompted by the Vučedol discoveries, reached farther and linked the cults and rituals on the Vučedol Danube shore to the Aegean world (Miličević 1987; Hoti 1993).

A great deal of research by the Institute and Department has been presented at domestic and international seminars, so that regardless of publication in *Opusc.archaeol.* the professional public can keep track of our research.

It would certainly be worthwhile to mention the more recent efforts to process all previous discoveries from individual Croatian regions held unpublished in local museums. Good examples of such regional studies are those from the territory of the Vinkovci Town Museum and from the Požega Valley (Dizdar & Potrebica 2002; Potrebica 2003). Certainly the materials so published are an essential condition for further systematic research into these archaeological regions.

RESEARCH INTO THE IRON AGE

In the desire to present research into the Iron Age in Northern Croatia, we must begin with the work of the research team of Z. Vinski and K. Vinski-Gasparini. In 1962, they published what was at the time a broad synthesis presenting the entire relevant collection from the Archaeological Museum in Zagreb. Since this work covers the influences of the Eastern Alpine Hallstatt culture and Balkan Illyrian culture on the Slavonia-Srijem Danubian culture (Vinski & Vinski-Gasparini 1962), it also includes other co-terminous sites. This work can be deemed to have underscored earlier research and to have opened doors to new research. The latter was not long in coming: in the village of Kaptol near Velika in the Požega Valley, systematic research quickly began at the headman’s grave mounds of the earlier Iron Age,

izvještaje i objave o tom važnome nalazištu iznosio u inozemnim i hrvatskim publikacijama (Škoberne 1995; 1997; 1999), pojedini su se problemi tretirali i na stranicama *Opusc. archaeol.* (Škoberne 2003).

Iako je u Brunšmidovo vrijeme u Arheološki muzej u Zagrebu pristigao niz važnih nalaza koji su ocrtavali vrijeme završnoga starijeg željeznog doba, tik pred latenizaciju južnapanonske kulture, o značajkama života u 5. i 4. st. pr. Kr. konkretno se znalo vrlo malo. Brunšmidove objave ratničkih grobova iz Adaševaca i s Vučedola, zatim astragalnih panonskih pojasa te grobova sa zlatnim nakitom ukrašenima južnobalkanskim dekorativnim tehnikama filigrana i granulacije omogućile su uključivanje ovoga prostora u povijesne okvire širega prostora (Brunšmid 1902; 1908-09). B. Teržan sintetizirala je te nalaze u djelu o ratničkim grobovima kasnog halštatskoga vremena od Pada do Dunava (Teržan 1977), a M. Garašanin 1973. godine izdvojio je svoj zapadnobalkansko-sremski kompleks starijeg željeznoga doba (Garašanin 1973: 511–515).

U posljednjim brojevima *Opusc. archaeol.* (Majnarić-Pandžić 2000a) ovo je razdoblje u sjevernoj Hrvatskoj dobilo važnu nadopunu – nov pogled na kulturu i život stanovnika 5. i 4. st. pr. Kr. Novo viđenje omogućilo je groblje u Vinkovcima na položaju NaMa. To malo kosturno groblje iz horizonta tipa fibula certosa pokazalo je, unatoč skromnosti grobnih priloga, veze s istočnoalpskim područjem i kao veliku novost za ovaj teren veze s istočnom tračko-skitskom domenom tog vremena. Naročito su zanimljivi prvi u nas pronađeni konjski grobovi, dva od njih s opremom: jedan s ranolatenskom garniturom na uzdama, a drugi s okovima tračko-skitskoga stila. To nalazište otvorilo je pitanje uzgoja konja u južnoj Panoniji te sudjelovanje tamošnjega kasnohalštatskog stanovništva u trgovini konjima na velike udaljenosti. Iznenadujući nalaz ranolatenske konjske opreme u Vinkovcima potaknuo je iznova razmatranje pojave ranolatenskoga stila u sjevernoj Hrvatskoj. Nešto ranije tim se pitanjem – istovremeno s P. Popovićem (1996) i neovisno o njemu – na primjeru nakita pozabavila i N. Majnarić-Pandžić (1996). Oboje dolaze do sličnih zaključaka i uviđaju da je društvo posljednjih desetljeća trajanja južnapanonske stariježeljeznodobne kulture bilo u priličnoj mjeri dotaknuto latenskim oblicima.

Kako smo istaknuli u uvodnome tekstu u ovaj svečarski broj *Opusc. archaeol.* (usp. rad u ovome svešku *Uz 50. obljetnicu časopisa Opuscula archaeologica*), u ovome se časopisu nisu dovoljno tretirale teme ni objavljalivali nalazi iz drugih arheološki važnih i bogatih područja u prapovijesnoj Hrvatskoj: gotovo da u njemu uopće nisu obrađivani nalazi japodske, histarske, liburnske i delmatske ostavšti-

thus opening an important chapter in the problems of the early centuries of the last prehistoric millennium in Northern Croatia. The discoveries that researchers – V. Vejvoda and I. Mirnik – immediately published and presented at an international seminar in Novo Mesto in 1973 caused a sensation and opened an entire new way of viewing the development of the Hallstatt culture in southern Pannonia (Vejvoda & Mirnik 1971; 1973). The term Martijanec-Kaptol culture group was quickly defined and it characterised the essence of the Old Iron Age cultural complex which summarised the Eastern Alpine and Balkan traditions and continued the maintenance of these ties. In recent years, research at the same site resumed, and new headman's graves were discovered right under the powerfully fortified settlement of Gradci (Potrebica 2002). The discoveries are once more sensational and a part of this new knowledge will certainly find its place in the pages of this journal. So far they have already been cited on numerous occasions.

Since there has been great interest in all surrounding Pannonian Danube Basin countries on the emergence of the earlier Iron Age in this region for some time now—and in Southern Hungary and in Vojvodina, especially in Srijem, some very important new insights have been obtained—it is natural that the same interest exists in Croatia as well. After the publication of late hoards of the Urnfield culture (Šaregrad, Adaševci, Ilok) and the posing of the question of the relationship to the so-called Thracian-Chimmerian horizon, attention has focused on sites from settlements. Discoveries made during systematic research at the site of the medieval palace of the dukes in Ilok generated a modest but nonetheless very important and well-documented contribution to the remains of the local prehistoric layer. The presence of the Bosut group and the expansion of the so-called Bassarabian style through Srijem all the way to Eastern Slavonia had already been observed earlier (Šimić 1984), while now D. Ložnjak Dizdar provided an analysis and firm evidence of the presence of this culture group in Northern Croatia (Ložnjak Dizdar 2004); also outlined here is the longer developmental path which made the beginnings of the Early Iron Age in this region older than previously thought.

Over the past two decades, some very important discoveries were made at the periphery of Northwestern Croatia, in the Žumberak region near the village of Budinjak. Yet another facet of the Early Iron Age culture in Northern Croatia was discovered here, from its very beginning at the end of the Urnfield culture and in its further duration during the eighth, seventh, and sixth centuries BC. Closely tied to circumstances in neighbouring Dolenjska,

ne! Razumljivo je to imamo li na umu regionalnu orijentaciju hrvatskih znanstvenih časopisa. Najveći broj rasprava o Japodima nalazimo tako u *Vjesniku AMZ*; o Histrima u *Histria archaeologica* te drugim istarskim lokalnim izdanjima; o Delmatima u *Dia-dori*, *Radovima Filozofskoga fakulteta u Zadru* ili u *Vjesniku za historiju i arheologiju dalmatinsku*. Stoga želimo li ocrtati razvoj arheoloških istraživanja i znanstvenih spoznaja u 20. stoljeću u Hrvatskoj, moramo posegnuti za svim tim časopisima, često i prigodnim zbornicima. Dakako, rezultati iz svih tih studija bili su utkani i u radove koji su objavljivani u *Opusc.archaeol.*. Nešto o tome reći ću kasnije.

Projekti koje je financiralo Ministarstvo znanosti, a na kojima su Odsjek i Zavod radili omogućili su i početak sustavnih istraživanja latenskih nalazišta u istočnoj Slavoniji. Nakon istraživanja u kasnim 60-im godinama jednoga tipičnog kasnolatenskog utvrđenog naselja na obali Bosuta kod sela Orolik, gdje je na prapovijesnome telu iznad sopotskoga i ranobrončanodobnoga naselja otkriveno kasnolatensko s dvama ili trima stambenim horizontima, pristupilo se na prijelazu 70-ih u 80-e godine sustavnu sondiranju dvojne Gradine u selu Privlaka na Bosutu. Veća je pozornost tada bila posvećena studiju specifičnih fortifikacija na objema međusobno spojenim gradinama (Majnarić-Pandžić 1984a). One su predstavljale novum – tzv. “pečene bedeme” (“Rote Schanze”) u našem području. Ta se problematika pokazala zanimljivom i aktualnom i 90-ih godina 20. stoljeća pri višegodišnjim istraživanjima prapovijesnih i srednjovjekovnih slojeva na zagrebačkome Gradecu na položaju Samostana klarisa u Opatičkoj ulici. Ta su važna iskopavanja, zanimljiva ne samo za grad Zagreb, osim u kraćim izvještajima ostala neobjavljena (Majnarić-Pandžić 1989a; 1992a; 2006).

Svi keramički nalazi iz Orolika i Privlake obrađeni su tipološko-statistički kao prvi latenski materijal te vrste (Dalić 1998). Uskoro je u izdanjima Zavoda izašla treća monografija iz serije *Dissertationes et monographiae*, u kojoj je objavljena cjelokupna arheološka ostavština iz keltskih naselja na vrlo bogatu terenu Vinkovaca i okolice (Dizdar 2001). Tu je predočena vrlo pregledna i potpuna tipološko-statistička analiza keramike s triju ključnih nalazišta – s Dirova brijega, iz Starih Mikanovaca i s Ervenice. Posljednji lokalitet pružio je nove podatke o naselju iz razdoblja srednjega latena, što je tada bila potpuna novost u sjevernoj Hrvatskoj, a i inače je rijetkost u našim krajevima.

Rekosmo već da je o istovremenom, uglavnom željeznodobnom, životu na Jadranu u našem časopisu izvještavano periferno, no tim rijetkim radovima ipak treba pripisati punu vrijednost. Već u jednojme davnom svesku *Opusc.archaeol.* M. Zaninović

this Hallstatt culture uncovered earlier inconceivable social and transit structures in this today remote and scarcely accessible region. Although its researcher Želimir Škoberne published reports on this important site in foreign and Croatian publications (Škoberne 1995; 1997; 1999), individual problems were covered on the pages of *Opusc.archaeol.* (Škoberne 2003) as well.

Even though a series of important finds, which provided the contours of the end of the Early Iron Age just before the appearance of La Tène features in southern Pannonian culture, had arrived in the Archaeological Museum in Zagreb in Brunšmid's time, very little was actually known about the aspects of life in the fifth and fourth centuries BC. Brunšmid's publication of military graves from Adaševci and Vučedol, and then the astragal Pannonian belts and graves containing gold jewellery decorated in southern Balkan filigree and granulation techniques, enabled the incorporation of this area into the historical framework of the broader region (Brunšmid 1902; 1908-09). B. Teržan synthesised these discoveries in a work on military graves of the late Hallstatt period from Padania to the Danube (Teržan 1977), while in 1973 M. Garašanin separated his Western Balkan/Srijem complex of the Early Iron Age (Garašanin 1973: 511–515).

In the most recent issues of *Opusc.archaeol.* (Majnarić-Pandžić 2000a), this period in Northern Croatia was given an important supplement – a new look at the culture and lives of the inhabitants of the fifth and fourth centuries BC. This new insight was enabled by the cemetery in Vinkovci at the NaMa site. This small skeleton cemetery from the fibula certosa horizon type showed, despite the meagre grave items, a link to the Eastern Alpine area and, as a great novelty for this terrain, a tie with the Eastern Thraco-Scythian range of that period. Particularly interesting are the first equine graves found in this region, two of them with gear: one with an early La Tène harness with reigns, while the other with Thraco-Scythian style buckles. This site opened the question of horse-breeding in southern Pannonia and the participation of the local late Hallstatt population in the horse trade over great distances. The surprising discovery of early La Tène riding gear in Vinkovci once more prompted the consideration of the early La Tène style in Northern Croatia. Some time earlier, this question was examined by N. Majnarić-Pandžić (1996) using the example of jewellery, at the same time as P. Popović (1996) although independently of her. Both arrived at similar conclusions and observed that society in the last decades of the southern Pannonian Early Iron Age culture were considerable influenced by La Tène forms.

(1982) raspravljao je o kronologiji nastambi i izgradnje ilirskih gradina oslanjajući se na tada otkrivenu ostavu brončanih predmeta s Tora na Hvaru. Tada mladi suradnici Zavoda vodili su istraživanja manjeg opsega u špiljama na sjevernom i srednjem Jadranu, a svoje su izvještaje objavljivali u *Opusc. archaeol.* Tako su primjerice ranobrončanodobni nalazi keramike iz Vlaške peći kod Senja prezentirali istočnojadranski krug, ali ujedno se javila i mogućnost njihova povezivanja s Karpatskom kotlinom (Forenbaher 1987). U Vaganačkoj pećini u srednjoj Dalmaciji istraživači su ustanovili neporemećen slijed prapovijesnih slojeva, što je tada bilo od nemale važnosti (Forenbaher & Vranjican 1985). Pojedine recenzije i prikazi unosili su moderne metode istraživanja i interpretacije, primjerice o društvenoj promjeni i korištenju zemljišta u prapovijesnoj Dalmaciji (*Opusc. archaeol.* 18, 191-193) ili su izvještavali o najnovijim istraživanjima, primjerice otoka Palagruže kao postaje jadranskih pomoraca te o njihovoj kamenoj industriji na prijelazu iz bakrenog u brončano doba, dakle o počecima brončanoga doba na krajnjem vanjskom obodu istočnojadranskog otočja (Kaiser & Forenbaher 2002). Pojedinačni brončanodobni grob iz Škicina predstavlja horizont Vrčina u Istri, objavljen s preglednim i vrlo korisnim kartama nalazišta (Buršić-Matijašić 2003).

Kako su se u naš časopis postupno unosili i rezultati interdisciplinarnih proučavanja, došlo je do novih pogleda i na dotad slabo istraživane hrvatske krajeve. Takav je primjerice članak o rožnjaku i prapovijesti Samoborskoga gorja (Forenbaher 2003). Objave pojedinih zanimljivih i reprezentativnih predmeta uspostavile su vezu našega časopisa s ključnim nalazištima, predstavljanim inače na drugim mjestima, pa se tako u dva navrata predstavljaju osebujni predmeti iz neiscrpna izvora histarske baštine – Nezakcija. Takve objave u *Opusc. archaeol.* ujedno unose i teme iz kulta i rituala društvenih elita (Mihovilić 2000; 2003). S. Kukoč javlja se sa sličnom tematikom iznoseći svoja razmišljanja na staroj građi Jadrana i iz zaleđa o ptici i konju u solarnoj dinamici svijeta (Kukoč 2003).

Kao što i priliči zbornicima izdanima nekim povodom, tako i svesci *Opusc. archaeol.* 23–24 i 27 donose niz manjih – ali ne manje važnih – nalaza, oko kojih se tada uvijek okupljaju pregledi pojedinoga razdoblja, uže ili šire regije, ili se pak obrađuje poneki problem. Tako kasnobrončanodobni grob iz Lepoglave (Šimek 2003) podupire znanje stečeno na primjeru Drljanovca, a ostava brončanih predmeta iz Poljana kod Koprivnice proširuje poznavanje ostava u Podravini (Kulenović & Alečković 2003). Zlatni nalaz iz Tenje osvježava temu o zlatnim nalazima u sjevernoj Hrvatskoj (Glogović 2003), a veo-

As noted in the introductory text to this celebratory volume of *Opusc. archaeol.* (cf. the work in this volume, “On the Fiftieth Anniversary of the Journal *Opuscula archaeologica*”), this journal did not sufficiently deal with themes nor publish finds from other archeologically important and rich areas in prehistoric Croatia: discoveries of Iapode, Histrian, Liburnian and Delmati remains were almost not covered at all! This is understandable if we bear in mind the regional orientation of Croatian scholarly journals. The largest number of discussions on the Iapodes can thus be found in the Zagreb Archaeological Museum’s bulletin, *Vjesnik AMZ*; on the Histrians in *Histria archaeologica* and other Istrian local editions; on the Delmati in the Dalmatia-based journals *Diadora*, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* or *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. Thus, if one is to outline the development of archaeological research and scholarly achievement in Croatia in the twentieth century, then all of these journals, as well as occasional proceedings, must be consulted. To be sure, the results of all of these studies are also incorporated in the works published in *Opusc. archaeol.* More on this will be said subsequently.

Projects financed by the Ministry of Science, on which the Department and Institute worked, facilitated the commencement of systematic research into La Tène sites in Eastern Slavonia. After research in the late 1960s into a typical late La Tène fortified settlement on the banks of the Bosut River near the village of Orolik, where a late La Tène settlement with two or three residential horizons was discovered on a prehistoric tell above a Sopot and Early Bronze Age settlement; systematic test digs commenced at the end of the 1970s and early 1980s of a dual hillfort in the village of Privlaka on the Bosut. Greater attention was then dedicated to the study of specific fortifications on both mutually connected hillforts (Majnarić-Pandžić 1984a). These constituted a novelty – so-called “baked ramparts” (“*Rote Schanze*”) in Croatia’s territory. This problem became interesting and popular in the 1990s during research into prehistoric and medieval layers spanning several years at Zagreb’s Gradec at the Clare Convent in Opatička street. These important excavations, interesting not only for the city of Zagreb, have remained unpublished except for brief reports (Majnarić-Pandžić 1989a; 1992a; 2006).

All pottery discoveries from Orolik and Privlaka were analysed typologically and statistically as the first La Tène materials of this type (Dalić 1998). Not long afterward, the third monograph appeared in the Institute’s publications in the *Dissertationes et monographiae* series, in which the entire archaeological heritage of Celtic settlements on a very rich terrain in Vinkovci and its surroundings was pub-

ma važan i zanimljiv stari nalaz srebrnih sjekira iz Starih Jankovaca upotpunjuje poimanje vinkovačke kulture u novome svijetlu, na što su već upozorili zlatni nalazi iz Orolika i Gradine na Bosutu kod Šida (Balen & Mihelić 2003).

Prigodom izdavanja dvaju spomenutih svezaka *Opusc.archaeol.*, posvećenih profesorima Odsjeka na odlasku u mirovinu, postignuta je stanovita homogenizacija hrvatskoga prostora. Odnosi se to na teme i kadrove, stručne i znanstvene, što u ostalim svescima nije bilo zabilježeno. U svescima *Opusc.archaeol.* 23–24 i 27 okupili su se kolege i bivši učeni iz čitave Hrvatske i tako se naš časopis široko otvorio. Takvu otvorenost i nadalje treba očekivati jer je za hrvatsku arheologiju dobro i korisno da svi svojim radovima mogu sudjelovati u svim publikacijama. Mogli bismo zaključiti da je 50 godina redovita i intenzivna djelovanja nastave i znanstvenoga rada na Odsjeku i u Zavodu urodilo plodom: mladim i sposobnim stručnjacima u svim krajevima Hrvatske.

Svezak 27 okupio je nakon mnogo vremena i znanstvenike iz drugih država na tlu bivše Jugoslavije. B. Raunig donosi tako podatke o sojeničkim naseljima u Bihaćkome polju (Raunig 2003), B. Jovanović rezimira podatke o žigosanoj srednjolatskoj keramici zapadnoga i središnjega Balkana (Jovanović 2003), P. Popović predstavlja latenski sloj na srijemskoj Gradini na Bosutu kod Vašice (Popović 2003), M. Knežević-Jovanović donosi keltsko oružje iz razorenih ratničkih grobova iz Srijema i Bačke (Knežević-Jovanović 2003), V. Bitrakova Grozdanova objavljuje zlatnu naušnicu s privjeskom u obliku hipokampa iz Ohrida (Bitrakova Grozdanova 2003), a M. Guštin opet se pozabavio ženskom nošnjom kod Tauriska, važnom i za središnju Hrvatsku (Guštin 2003).

Bližimo se kraju ovoga kratka prikaza rada na problematici brončanoga i željeznoga doba u kontinentalnoj Hrvatskoj vezana uz *Opusc.archaeol.* i sve suradnike tog časopisa. Završno spominjem da sam već 1970. i 1972/73. zaključila prikazivanje prapovijesnoga razdoblja u kontaktu s nadolazećom rimskom civilizacijom i naglasila da će panonski autohtoni elementi odigrati važnu ulogu u formiranju rimske provincijalne kulture u Panoniji (Majnarić-Pandžić 1970; 1972–73). Danas sa zadovoljstvom možemo dodati nove studije o toj temi, većinom objavljene u međunarodnim izdanjima. Pritom posebno valja istaknuti priloge poznavanju rane romanizacije istočne Slavonije i zapadnoga Srijema (Dizdar 2003; 2004). Neke prije tek naznačene teme sada su temeljitije obrađene i upotpunjene novim saznanjima (npr. Dizdar & Radman-Livaja 2004), a sve iz pera i znanjem nekadašnjih učenika, a sadašnjih suradnika, Odsjeka i Zavoda i njihovih publikacija.

lished (Dizdar 2001). A very complete and comprehensive typological/statistical analysis of pottery from three key sites—Dirov brijeg, Stari Mikanovci and Ervenica—was provided here. The last site provided new data on the settlement from the middle La Tène, which was at the time something entirely new in Northern Croatia, and otherwise a rarity in this region.

It has been noted that this journal only reported peripherally on coterminous life on the Adriatic coast, especially of the Iron Age period, but these rare works nonetheless have great value. Already in a long since published volume of *Opusc.archaeol.*, M. Zaninović (1982) discussed the chronology of houses and construction of Illyrian hillforts, based on the then discovered hoard of bronze items from Tor on the island of Hvar. The Institute's then young associates conducted research of a limited extent in the caves of the northern and central Adriatic coast, and they published their reports in *Opusc.archaeol.* Thus, for example, the Early Bronze Age pottery discoveries from Vlaška cave near Senj presented the Eastern Adriatic circle, and the possibility of their ties to the Carpathian Basin also emerged (Forenbaher 1987). In Vaganačka cave in Central Dalmatia, researchers established an uninterrupted series of prehistoric layers, which was not unimportant at the time (Forenbaher & Vranjican 1985). Individual critiques and reviews introduced modern research and interpretation methods, e.g. concerning social change and use of land in prehistoric Dalmatia (*Opusc.archaeol.* 18), or they reported on the most recent research, such as that on the island of Palagruža as a station of Adriatic seafarers and on their stone industry at the transition from the Copper to the Bronze Ages, i.e. the beginnings of the Bronze Age on the extreme external periphery of the Eastern Adriatic islands (Kaiser & Forenbaher 2002). A Bronze Age grave from Škicini represents the Vrčin horizon in Istria, and it was published with comprehensive and very useful site maps (Buršić-Matijašić 2003).

Since the results of interdisciplinary study gradually began to appear in the journal, new views into until then poorly researched Croatian regions appeared. An example of the latter is the article on chert and the Samobor Hills in prehistory (Forenbaher 2003). Publications of individual interesting and representative items established a tie between this journal and key sites, otherwise presented at other places, so that the unique items from an inexhaustible source of the Histrian heritage, Nesactium, were presented on two occasions. Such publications in *Opusc.archaeol.* also introduced themes based on cults and rituals of the social elites (Mihovilić 2000; 2003). S. Kukoč dealt with similar themes, presenting her views on a bird and horse in the solar dy-

namics of the world, all based on old materials from the Adriatic and its hinterland (Kukoč 2003).

As suited to proceedings published to mark a specific occasion, so too did *Opusc. archaeol.* volumes 23–24 and 27 present a series of minor—although no less important—discoveries, around which examinations of individual periods always appear, dealing with the narrower or wider region, or with a specific problem. Thus a Late Bronze Age grave from Lepoglava (Šimek 2003) supplemented knowledge acquired from the example of Drljanovac, while the hoard of bronze items from Poljane, near Koprivnica, expands the knowledge of hoards in the Drava River zone (Kulenović & Alečković 2003). Gold finds from Tenja refreshed the theme of gold in Northern Croatia (Glogović 2003), while the very important and interesting old discovery of silver axes from Stari Jankovci placed conceptions of the Vinkovci culture in a new light, which was already confirmed by gold discoveries from Orolik and Gradina on the Bosut River near Šid (Balen & Mihelić 2003).

The publication of the two aforementioned volumes of *Opusc. archaeol.*, dedicated to professors retiring from the Department, saw something of a homogenisation of Croatia's territories. This pertained to topics and contributors, professional and scholarly, which was not noted in previous volumes. *Opusc. archaeol.* volumes 23–24 and 27 gathered colleagues and former students from throughout Croatia, and thus the journal opened its doors wide so to speak. Such openness should continue to be expected because it is important and beneficial to Croatian archaeology that all colleagues can participate with their works in all publications. It can be concluded that the fifty years of regular and intense lecturing and scholarly work in the Department and Institute bore fruit: young and capable experts from all parts of Croatia.

Volume 27, after many years, also gathered scholars from other states in the territory of the former Yugoslavia. B. Raunig thus presented data on the stilt house settlements in Bihačko polje (Raunig 2003), B. Jovanović summarised data on stamped La Tène pottery of the Western and Central Balkans (Jovanović 2003), P. Popović presented the La Tène layer at the Srijem Gradina on the Bosut River at Vašica (Popović 2003), M. Knežević-Jovanović presented Celtic weapons from the devastated military graves from Srijem and Bačka (Knežević-Jovanović 2003), V. Bitrakova Grozdanova published a golden earring with pendant shaped like a hippocampus from Ohrid (Bitrakova Grozdanova 2003), while M. Guštin once more dealt with women's apparel of the Tauriscs, important to Central Croatia as well (Guštin 2003).

This brief overview of works dealing with the Bronze and Iron Ages in continental Croatia in *Opusc. archaeol.* and all of the journal's contributors is coming to a close. In conclusion, I would like to mention that already in 1970 and 1972/73, I closed an overview of the prehistoric period in contact with the coming Roman civilisation and emphasised that the Pannonian indigenous elements would play an important role in the formation of Roman provincial culture in Pannonia (Majnarić-Pandžić 1970; 1972–73). Today, we can gladly add new studies to this theme, most published in international editions. Here contributions to the understanding of early Romanisation in Eastern Slavonia and Western Srijem (Dizdar 2003; 2004) merit particular attention. Some previously only denoted themes have now undergone more thorough analyses and have been supplemented with new knowledge (e.g. Dizdar & Radman-Livaja 2004), all due to the efforts and knowledge of former students, and today staff of the Department and Institute and their publications.

KRATICE / ABBREVIATIONS

Opusc.archaeol.	Opuscula archaeologica, Zagreb
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Bakarić *et al.* 2004 L. Bakarić, I. Mirnik & D. Periša: "R. Drechsler-Bižić – Bibliografija svih radova 1951.–1991.," *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser. XXXVIII, 2004, 12–15.
- Balen & Mihelić 2003 J. Balen & S. Mihelić: "Par srebrnih sjekira iz starih Jankovaca," *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 85–96.
- Bitrakova Grozdanova 2003 V. Bitrakova Grozdanova: "Naušnica s privjeskom u obliku Hipokampa iz Ohrida," *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 277–282.
- Brunšmid 1900 J. Brunšmid: "Naseobina brončanoga doba kod Novoga grada na Savi," *VHAD* n. s. IV, 1900, 43–58.
- Brunšmid 1902 J. Brunšmid: "Prehistorijski predmeti iz srijemske županije," *VHAD* n. s. VI., 1902, 68–86.
- Brunšmid 1908–09 J. Brunšmid: "Prehistorijski predmeti iz srijemske županije," *VHAD* n. s. X, 1908–09, 68–86.
- Buršić-Matijašić 2003 K. Buršić-Matijašić: "Škicini (Vodnjan) – brončanodobni grob pod tumulom," *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 171–185.
- Dalić 1998 M. Dalić: "Tipološko-statistička obrada kasnolatenske keramike iz utvrđenih naselja Orolik i Privlaka," *Opusc.archaeol.* 22, 1998, 163–218.
- Dimitrijević 1966 S. Dimitrijević: *Arheološka iskopavanja na području vinkovačkog muzeja (Acta Musei Cibalensis 1)*, Vinkovci, 1966.
- Dimitrijević 1982 S. Dimitrijević: "Die frühe Vinkovci Kultur und ihre Beziehungen zum Vučedoler Substrat," *Opusc.archaeol.* 7, 1982, 1–36.
- Dizdar 2001 M. Dizdar: *Latenska naselja na vinkovačkom području. Tipološko-statistička obrada keramičkih nalaza (Dissertationes et monographiae 3)*, Zagreb, 2001.
- Dizdar 2003 M. Dizdar: "Prilog poznavanju kasnoga latena u istočnoj Slavoniji," *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 337–349.
- Dizdar 2004 M. Dizdar: "Grob LT 11 iz Zvonimirova – primjer dvojnog pokopa latenske kulture = Grave LT 11 from Zvonimirovo – an example of a double La Tène burial," *Opusc.archaeol.* 28, 2004, 41–89.
- Dizdar & Potrebica 2002 M. Dizdar & H. Potrebica: "Latenska kultura na prostoru Požeške kotline," *Opusc.archaeol.* 26, 2002, 11–131.
- Dizdar & Radman-Livaja 2004 M. Dizdar & I. Radman-Livaja: "Finds of Roman Bronze Ware on Celtic Sites in Eastern Slavonia," *Actes du XIVème congrès UIISPP (Union académique des Etudes préhistoriques et protohistoriques), Liège 2001 (British Archaeological Reports International Series 1312)*, Oxford, 2004, 49–53.
- Dular *et al.* 2002 J. Dular, I. Šavel & S. Tecco Hvala: *Bronastodobna naselbina Oloris pri Donjem Lakošu*, Ljubljana, 2002.
- Forenbaher 1987 S. Forenbaher: "Vlaška peć kod Senja: rezultati istraživanja 1986.," *Opusc.archaeol.* 11–12, 1987, 83–97.
- Forenbaher 1988 S. Forenbaher: "On 'Pseudoprotovillanova' Urns in Yugoslav Danube area," *Opusc.archaeol.* 13, 1988, 23–41.
- Forenbaher 1989 S. Forenbaher: "Vučedol – Streimov vinograd: horizont kasnog brončanog doba," *Opusc.archaeol.* 14, 1989, 55–66.
- Forenbaher 1991 S. Forenbaher: "Nalazišta grupe 'Belegiš II' u istočnoj Slavoniji," *Opusc.archaeol.* 15, 1991, 47–69.
- Forenbaher 1997 S. Forenbaher: "Palagruža, jadranski moreplovci i njihova industrija na prijelazu iz bakrenog u brončano doba," *Opusc.archaeol.* 21, 1997, 15–28.

- Forenbaher 2003 S. Forenbaher: "Rožnjak i prapovijest Samoborskog gorja", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 27–36.
- Forenbaher & Vranjican 1985 S. Forenbaher & P. Vranjican: "Vaganačka pećina", *Opusc.archaeol.* 10, 1985, 1–21.
- Garašanin 1973 M. Garašanin: *Praistorija na tlu Srbije I–II. Zapadnobalkansko-sremski kompleks starijeg željeznog doba*, Beograd, 1973, 511–515.
- Glogović 2003 D. Glogović: "Ostava Tenja-Orlovnjak i ostali prapovijesni nalazi zlata u sjevernoj Hrvatskoj", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 97–101.
- Guštin 2003 M. Guštin: "Prilog poznavanju ženske nošnje kod Tauriska = Uz djevojački pokop iz groba Lt 12 u Zvonimirovu kod Suhopolja", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 321–330.
- Hänsel 1968 B. Hänsel: *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968.
- Hoffiller 1928 V. Hoffiller: "Idol od ilovače iz Dalja", *VHAD* n. s. XV, 1928, 249–255.
- Hoffiller 1938 V. Hoffiller: *Corpus vasorum antiquorum*, fasc. 2, Beograd, 1938.
- Hoti 1993 M. Hoti: "Vučedol – Streimov vinograd: magijski ritual i dvojni grob vučedolske kulture", *Opusc.archaeol.* 17, 1993, 183–204.
- Jovanović 2003 B. Jovanović: "Grobna keramika ukrašena tehnikom žigosanja u srednjem latenu zapadnog i centralnog Balkana", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 283–286.
- Kaiser & Forenbaher 2002 T. Kaiser & S. Forenbaher: "Krajicina spilja i brončano doba otoka Visa", *Opusc.archaeol.* 26, 2002, 99–110.
- Karavanić *et al.* 2002 S. Karavanić, M. Mihaljević & H. Kalafatić: "Naselje Mačkovac-Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19, Zagreb, 2002, 47–62.
- Knežević-Jovanović 2003 M. Knežević-Jovanović: "Keltsko oružje iz razorenih ratničkih grobova sa teritorije Srema i Bačke. Slučajni nalazi iz Obreža, Gospodinaca, Plavne, Beške i Žablja", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 287–309.
- Kukoč 2003 S. Kukoč: "Ptica i konj u solarnoj dinamici svijeta", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 243–250.
- Kulenović & Alečković 2003 I. Kulenović & M. Alečković: "Novi nalaz ostave brončanih predmeta s lokaliteta Poljane kod Koprivnice", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 157–163.
- Ložnjak Dizdar 2004 D. Ložnjak Dizdar: "Odnos daljske i bosutske grupe na prostoru hrvatskog Podunavlja početkom starijega željeznog doba", *Prilozi Instituta za arheologiju* 21, Zagreb, 2004, 19–35.
- Ljubić 1889 Š. Ljubić: *Popis arheološkoga odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 1889.
- Majnarić-Pandžić 1970 N. Majnarić-Pandžić: *Keltsko latenska kultura u Slavoniji i Srijemu (Acta Musei Cibalensis 2)*, Vinkovci, 1970.
- Majnarić-Pandžić 1972–73 N. Majnarić-Pandžić: "Kasnolatenki keltski grobovi iz Sotina", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6–7, Zagreb, 1972–73, 55–74.
- Majnarić-Pandžić 1974 N. Majnarić-Pandžić: "Der Goldfund aus Orolik bei Vinkovci", *Archaeologia Jugoslavica* XV, Beograd, 1974, 21–26.
- Majnarić-Pandžić 1977 N. Majnarić-Pandžić: "Prilog problematici liscenske keramike u sjevernoj Hrvatskoj", *Arheološki vestnik* XXVII, Ljubljana, 1977, 68–81.
- Majnarić-Pandžić 1981 N. Majnarić-Pandžić: "Urnengrab der Vinkovci Kultur aus Drljanovac", *Archaeologia Jugoslavica* XX–XXI, Beograd, 1981, 37–39.
- Majnarić-Pandžić 1981a N. Majnarić-Pandžić: *Srednje brončano doba u južnoj Panoniji* (neobjavljena doktorska disertacija / unpublised doctoral thesis, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1981), Zagreb, 1981.
- Majnarić-Pandžić 1982 N. Majnarić-Pandžić: "O porijeklu srednjobrončanodobne antropomorfne plastike u jugoslavenskom Podunavlju", *Opusc.archaeol.* 7, 1982, 47–61.
- Majnarić-Pandžić 1984 N. Majnarić-Pandžić: "Srednje brončano doba u istočnoj Slavoniji", in N. Majnarić-Pandžić (ed.), *Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 9)*, Zagreb, 1984, 63–90.

- Majnarić-Pandžić 1984a N. Majnarić-Pandžić: "Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji", *Opusc.archaeol.* 9, 1984, 23–34.
- Majnarić-Pandžić 1985 N. Majnarić-Pandžić: "Srednjobrončanodobni grobovi na Atu u Vršcu", *Opusc.archaeol.* 10, 1985, 41–61.
- Majnarić-Pandžić 1988 N. Majnarić-Pandžić: "Prilog poznavanju kasnoga brončanog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj", *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 11, 1988, 9–27.
- Majnarić-Pandžić 1989 N. Majnarić-Pandžić: "Tri neobjavljena srednjobrončanodobna groba iz Orešca u Banatu", *Opusc.archaeol.* 14, 1989, 43–54.
- Majnarić-Pandžić 1992 N. Majnarić-Pandžić: "Ljevaonica brončanih predmeta u kasno brončanodobnom naselju na Kalniku kod Križevaca", *Opusc.archaeol.* 16, 1992, 57–73.
- Majnarić-Pandžić 1994 N. Majnarić-Pandžić: "Prapovijesna naselja na Gradecu", in I. Kampuš, L. Margetić & F. Šanjek (eds.), *Zagrebački Gradec 1242–1850*, Zagreb, 1994, 1–12.
- Majnarić-Pandžić 1996 N. Majnarić-Pandžić: "Nekoliko napomena o uvođenju ranolatenskog stila u sjevernu Hrvatsku i Bosnu", *Arheološki radovi i rasprave Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 12, 1996, 31–53.
- Majnarić-Pandžić 2000 N. Majnarić-Pandžić: "Brodsko posavlje u brončano i željezno doba – posljednja dva tisućljeća prije Krista", in M. Artuković & J. Lozuc (eds.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavanskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanoga spomena imena Broda*, Slavonski Brod, 2000, 103–130.
- Majnarić-Pandžić 2000a N. Majnarić-Pandžić: "O pojavi novih tipova konjske opreme iz završnog starijeg željeznog doba u istočnoj Hrvatskoj", *Opusc.archaeol.* 23–24, 1999–2000, 27–38.
- Majnarić-Pandžić 2004 N. Majnarić-Pandžić: "Brončanodobni zlatni nalazi iz Hrvatske", in M. Matijević Sokol (ed.), *Spomenica Filipa Potrebiće*, Zagreb, 2004, 75–85.
- Majnarić-Pandžić 2006 N. Majnarić-Pandžić: "Zagreb i njegova okolica u prapovijesti", in *Iz starog i novog Zagreba*, Zagreb, 2006 (u tisku / in press).
- Marijan 2003 B. Marijan: "Nalazi keramike s licenskim ukrasima u županjskom kraju", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 103–115.
- Marković 2003 Z. Marković: "O genezi i počecima licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 117–150.
- Martinec 2002 M. Martinec: "Brončanodobna naseobinska jama s lokaliteta Grabrovac", *Opusc.archaeol.* 26, 2002, 275–312.
- Metzner-Nebelsick 2002 C. Metzner-Nebelsick: *Der "Thrako-kimmerische" Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder in der Hallstattzeit im sudostlichen Pannonien*, Berlin, 2002.
- Mihovilić 2000 K. Mihovilić: "Sceptar iz Nezakcija", *Opusc.archaeol.* 23–24, 1999–2000, 21–26.
- Mihovilić 2003 K. Mihovilić: "Privjesak oblika ritualne lopatice iz Nezakcija", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 211–216.
- Milićević 1987 M. Milićević: "Tum Stygio Regi nocturnas inchoat aras (Verg. Aen. 6.252)", *Opusc.archaeol.* 11–12, 1987, 99–130.
- Minichreiter 1984 K. Minichreiter: "Brončanodobne nekropole s paljevinskim grobovima grupe Gređani u Slavoniji", in N. Majnarić-Pandžić (ed.), *Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 9)*, Zagreb, 1984, 91–106.
- Perkić & Ložnjak Dizdar 2005 D. Perkić & D. Ložnjak Dizdar: "Kasnobrončanodobna ostava Siča/Lučica = The Siča/Lučica Late Bronze Age Hoard", *Opusc.archaeol.* 29, 2005, 41–119.
- Popović 1996 P. Popović: "Early La Tène between Pannonia and the Balkans", *Starinar* 47, Beograd, 1996, 105–125.
- Popović 2003 P. Popović: "Gradina na Bosutu kod Vašice", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 311–320.

- Potrebica 2002 H. Potrebica: "Istraživanje nekropole pod tumulima iz starijeg željeznog doba na nalazištu Gradci kod sela Kaptol – sezona 2001.", *Opusc.archaeol.* 26, 2002, 331–339.
- Potrebica 2003 H. Potrebica: "Požeška kotlina i Donja Dolina u komunikacijskoj mreži starijeg željeznog doba", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 217–242.
- Rittershoffer 1983 K. M. Rittershoffer: "Der Hortfund von Bühl und seine Beziehungen", *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 64, Frankfurt a. M., 1983, 141–415.
- Raunig 2003 B. Raunig: "Neki podaci o sojeničkim naseljima u Bihačkom polju", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 269–276.
- Šeper 1944 M. Šeper: "Prapoviestne glinene figure", *VHAD* 24, 1944, 21–23.
- Šimek 2003 M. Šimek: "Grob kasnog brončanog doba iz Lepoglave", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 151–156.
- Šimić 1984 J. Šimić: "Stariji nalazi bosutske grupe iz Vukovara", in N. Majnarić-Pandžić (ed.), *Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 9)*, Zagreb, 1984, 107–115.
- Šimić 2000 J. Šimić: *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske*, Osijek, 2000
- Škoberne 1995 Ž. Škoberne: "The early Iron Age cemetery at Budinjak in Žumberak mountains (northwestern Croatia)", *Archäologisches Korrespondenzblatt* 25/3, Mainz, 1995, 291–299.
- Škoberne 1997 Ž. Škoberne: "Budinjak, gradišće in grobišće iz starejše železne dobe, Gorjanci", in *Dolenjski zbornik*, Novo Mesto, 1997, 92–98.
- Škoberne 1999 Ž. Škoberne: *Budinjak, kneževski tumul*, Zagreb, 1999.
- Škoberne 2003 Ž. Škoberne: "Nalaz neuobičajene višeglave igle s budinjačke nekropole", *Opusc.archaeol.* 27, 2003, 199–210.
- Teržan 1977 B. Teržan: "O horizontu bojevnih grobov med Padom in Donavo v 5. in 4. stol. pr. n. št.", in *Keltske študije*, Brežice, 1977.
- Vejvoda & Mirnik 1971 V. Vejvoda & I. Mirnik: "Istraživanja prethistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. ser. V, Zagreb, 1971, 183–204.
- Vejvoda & Mirnik 1973 V. Vejvoda & I. Mirnik: "Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege", *Arheološki vestnik* 24, Ljubljana, 1973, 592–610.
- Vinski 1958 Z. Vinski: "Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 1, Zagreb, 1958, 1–34.
- Vinski 1959 Z. Vinski: "O prethistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji", *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1, 1959, 207–236.
- Vinski & Vinski-Gasparini 1962 Z. Vinski & K. Vinski-Gasparini: "O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje", *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 2, 1962, 263–293.
- Vinski-Gasparini 1973 K. Vinski-Gasparini: *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973.
- Vinski-Gasparini 1983 K. Vinski-Gasparini: "Litzen-keramika savsko-dravskog međuriječja", in A. Benac (ed.), *Prapovijest jugoslavenskih zemalja IV*, Sarajevo, 1983, 484–491.
- Vrdoljak 1992 S. Vrdoljak: "Nalazi kalupa s lokaliteta Kalnik-Igrišće kao primjer metalurške djelatnosti kasnog brončanog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj", *Opusc.archaeol.* 16, 1992, 75–87.
- Vrdoljak 1994 S. Vrdoljak: "Tipološka klasifikacija kasnobrončane keramike iz naselja Kalnik-Igrišće (SZ Hrvatska)", *Opusc.archaeol.* 18, 1994, 7–81.
- Zaninović 1982 M. Zaninović: "Nalazi sa Tora kod Jelse kao prilog njegovoj kronologiji", *Opusc.archaeol.* 7, 1982, 61–76.
- Zaninović 1987 M. Zaninović: "Antička arheologija u Hrvatskoj", *Opusc.archaeol.* 11–12, 1987, 1–71.